

Om Johan Skjoldborg og Øsløs

Af HANNE MATHIESEN, Thisted Museum

*Muldets Mænd i Hytte og Vraa
af tunge Tanker bøjet,
Skyggen de bo, og dog jeg saa
dem Lyset tindre i øjet.
jeg saa dem paa Post, de krøgede Skrog,
og faa kun skænked dem Agten,
trods Hytten brændte, jeg saa dem dog
ikke løbe af Vagten.
- Se, derfor greb jeg min Pensel fat,
og derfor løfter jeg højt min Hat
for dem, der leve i Skyggen.*

JOHAN SKJOLDBORG.

"I Skyggen". 1893.

At skulle nyindrette skomager Skjoldborgs hus i Øsløs i en tid, hvor den lokalhistoriske interesse og indsigt blomstrer, og hvor erindringen om familien endnu lever, er måske nok en vovelig opgave. Og den var næppe blevet taget op med samme gå-på-mod og fortrøstning, hvis ikke skomagerens yngste søn, Johan, var blevet digter. I skrift og tale har han beskrevet hjemmet, forældrene, dagliglivet i Skippergade, ja i Øsløs og på Hannæs i det hele taget, på en sådan måde, at vi med blot lidt yderligere viden ser dette lille, specielle samfund levende for os.¹⁾

Hovedkilden til den nyopstilling, der nu er foretaget, har været Johan Skjoldborgs erindringsbog, der handler om barndommen og slutter dér, hvor han i 1878 blev optaget som elev på seminariet i Ranum.

Ligesom det er typisk for vor måde at erindre på, er bogen bygget op på en række episoder, små-anekdoter og levende skildringer af særligt mærkværdige personer eller tildragelser. Ved læsning af værket opleves det som en logisk, fremadskridende kronologi, og bogen opfattes som en levende og oplysende historiebog, der fortæller om dele af Hannæs i midten af forrige århundrede.

Hvis man imidlertid går til erindringsværket som fuldgældig historisk kilde og ønsker at anvende dens oplysninger i en anden sammenhæng, end den, forfatteren havde tænkt, så afsløres netop denne karakter af episoder, anekdoter, korte erindringsglimt. De ting, der gør bogen til en levende og fængslende fortælling, gør den samtidig til en kilde, som er uhyre vanskelig at tumle. For at kunne benytte den forsvarligt i den foreliggende museumssammenhæng, kræver det supplerende studier i mange forskellige kildegrupper.²⁾

Til alt held har den etnologiske forskning i Danmark i de senere år beskæftiget sig med studiet af husmandskår og husmandsbevægelser, og mange af de overordnede synspunkter har kunnet anvendes i undersøgelsen af livet på Hannæs såvel som i tolkningen af Johan Skjoldborgs forfatterskab.

Johan Skjoldborg var igennem hele sin opvækst blevet "trænet" i iagttagelsens kunst. Hans samtaler med faderen lærte ham at se urimeligheder i den sociale orden, og når han sad og lyttede til de voksnes tale, øgedes hans erkendelse af de mangeartede eksistensformer, der fandtes blot i deres eget lille samfund. Moderen findes mest beskrevet som blid, stille og religiøs. Denne konstellation hos forældrene af det aktive, engagerede og det blide, indadvendte er formentlig årsag til, at Skjoldborg som fortæller i sine bøger kan karakteriseres som følsom, vågen, opmærksom, forstående, indlevende, og særdeles god til at videregive der sansede.³⁾

Men hvordan var nu det samfund, digteren voksede op i og beretter om?

Ja, hvis vi ser på, hvordan der så ud, og hvilken slags folk, der levede i Øsløs omkring den tid, han fortæller om og som ligger noget forud for hans egen erindring, nemlig tiden omkring forældrenes ungdom ca. 1850 så tegner der sig et billede af et vidtstrakt landsogn med kuperet terræn, noget forskelligartet jordkvalitet og grænsende i syd til Limfjorden.

Disse naturforhold gav eksistens til et samfund, der var domineret af de agrare næringer, hvad enten der var tale om gårdmænd, husmænd eller tjenestefolk. Sognet talte i 1840 566 sjæle.⁴⁾

Der var tre store, dominerende ejendomme: Søndergaard, Bisgaard og Hjortholm Vandmølle. Men ellers var de 38 gårde i sognet af middel størrelse og blev drevet som karakteristiske familiebrug.

Plan over Johan Skjoldborgs hjem i Øsløs.

Foruden gårdene fandtes ca. 80 huse, hvis beboere hovedsagelig levede af en lille jordlod, der kunne give føde til én eller to køer. En del af disse husmænd ejede desuden en fladbundet, sejlførende båd, en såkaldt kåg, som de benyttede i de perioder af året, hvor de rejste ud som handelsfolk. Det er dem, der kaldes for krejlere. De kom viden omkring på deres handelsfærd og udgjorde et vigtigt kontakttled mellem folkene på Hannæs og verden

¹ Artiklen er en let omarbejdning af den tale, der blev holdt ved genåbningen af Skjoldborgs barndomshjem i Øsløs den 15. juni 1982.

² Min Mindebog. Barndommens dag. 1934.

³ P. O. Christiansen: Husmandsbevægelse og jordreform i Danmark. En etnologisk oversigt. 1975. I denne sammenhæng må også F. Skrubbeltrang: Husmænd i Danmark i 300 år (1942) og Den danske Husmandsbevægelse (1943) fremhæves.

⁴ Trap. Danmark. 1920.

udenfor.⁵⁾ De bragte ikke kun nødvendige forbrugsvarer, men også information om livsformer, mennesketyper og hændelser fra områder, der lå udenfor Hannæsboens normale erfaringsområde.

Sognets beliggenhed så nær Limfjorden og etableringen af Thisted nye havn 1841 sammen med flere andre faktorer gjorde det desuden indlysende, at et stort antal af sognets mænd sejlede som egentlige søfolk og skippere.

"Mo'r og jeg opholdt os i den bageste stue, som var Sovekammeret, og her snurrede Mo'rs Rokkehjul. Men Døren mellem Stuerne stod aaben, saa vi kunde høre Snakken og Latteren og Sangen". Min Mindebog I, side 45.

Tiden, der her berettes om, ligger endnu før ophævelsen af købstadsprivilegierne 1857, og de håndværk, vi finder i Øsløs, er alle typisk knyttet til de erhverv, der netop er omtalt. Vi finder således erhvervskategorier som: smed, møller, tømmer, murer, bådebygger, væverske, bødker, snedker, rebslager, sy pige, blikkenslager, rokkedrejer og urmager. Det er særegent for Thy og Hanherred, at der her findes særdeles dygtige urmagere i landsbyerne. Endelig fandtes der i sognet tre vigtige specialister: sognepræsten, skolelæreren, der tillige var kirkesanger, og en jordemoder.

Som det var venteligt, medfører denne opbygning af det lille samfund og datidens sociale indretning, at et antal beboere lever "på sognet" "af almisse", som det hed.⁶⁾

Disse mennesker, som her er remset op, var blevet til de gamle eller forældregenerationen, da Johan blev født i 1861. Deres beretninger og livsforløb udgør en væsentlig del af hans historiske orientering gennem barndommen. Og det er dette, der undertiden bryder forstyrrende ind i erindringsbogens fremadskridende kronologi, samtidig med at de tilfører bogen netop den kolorit, der gør værket så læsværdigt.

I den periode, der dækkes af Skjoldborgs egne erindringer, havde Øsløs sogn på flere måder ændret karakter, især hvad angår befolkningens sammensætning og erhverv.

Desuden var folketallet steget fra 571 personer i 1858 til 789 personer i 1880.⁷⁾

I samfundets top finder vi fortsat sognepræsten og skolelæreren, der nu har fået en andenlærer til hjælp. Desuden er det store udtørringsprojekt i Bygholm Vejle⁸⁾ kommet i gang i første halvdel af 1860'erne, og der optræder nu en engelsk ingeniør med stab af maskinmestre.

"Hjemme hos os havde vi ingen Have, heller ikke Blomster i Vinduene, hvad ellers var ret almindeligt" Citat fra Min Mindebog I side 14-15. Foto: Tage Jensen

Folk, der lever af landbrug under en eller anden form, er stadig i overtal, og foruden de håndværkerkategorier, der fandtes omkring 1850 er nu yderligere nogle kommet til, som antyder den forandring, der er ved at sætte ind: Der findes nu i sognet både en bager og en brødkone. I mange af husmandshjemmene i byen var der ingen bageovn, hvorved der opstod behov for bagning som et specialerhverv. I 1870 anføres for første gang fiskeri som et hovederhverv i sognet. Storhandelsmanden Thomas Chr. Dige, dengang 46 år gammel, af den kendte skudehandlerslægt fra Ræhr og Vixøe, har slået sig ned i Øsløs. Den nye tids byggeskik antydes ved, at der nu er en teglbrænder bosat i sognet, ligesom strømpehandleren og kludesamleren fortæller os, at nogle af krejlernes efterkommere er gået i land for at blive vandrende i stedet for sejlede handelsfolk. Der er nu to husmænd, der samtidig er skomagere, ligesom der nu også er kommet en sadelmager til.

"Mit Barndomshjem var hver Vinteraften et Samlingssted for mest ugifte, muntre, sangglade Mennesker. De fremmede sad i den forreste Stue, hvor Skomagieret gif for sig". Min Mindebog I, side 45. Foto: Tage Jensen

⁵ J. Skjoldborg: Krejlerliv i gamle dage. I: Jydsk Historie og topografi. 1886. N. Sodborg: Krejlerliv på Limfjorden. I: Historisk Årbog for Thisted Amt. 1919.

⁶ Disse og de følgende demografiske oplysninger bygger først og fremmest på folketællingsmateriale.

⁷ Trap. Danmark 1858 og 1920.

⁸ N. Sodborg: Bygholm og Vesløs Vejler. I: Historisk Årbog for Thisted Amt 1909.

Disse forandringer i billedet af Øsløs-folkene lader os ane det nybrud, der var i denne tid - og et blik ti år længere frem vil bekræfte dette.

Johan Skjoldborg fotograferet til hest foran skolen i Koldmose ca. 1895.

I 1880 antydes den begyndende andelstid ved, at der bor en mejerske i Øsløs. Det ændrede forbrugsmønster og dermed husmoderens ændrede stilling i hjemmet spejles i tilstedeværelsen af både slagter, høker og købmand. Handelsmanden Dige har fået sig en handelslærling, og to unge mennesker er borte fra sognet som henholdsvis seminarieelev og højskoleelev. Den ene af dem var Johan Skjoldborg.

Denne løse skitse af Øsløs gennem ca. halvtreds år er det grundlag, den virkelighed, hvori digteren voksede op. Det er disse grundtræk af et samfund og et erhvervs-kulturelt mønster, som udgør den fond af viden, sansninger og menneskeforståelse, som han siden øste af i sit betydelige og engagerede forfatterskab.

Den bevidsthed om landbosamfundets opbygning, der blev grundlagt i barne- og ungdomsårene på Hannæs, udvidedes og forstærkedes ved hans møde med udmarksfolkene i klitsognene langs Jammerbugten, hvor han i tyve år havde sit virke som skolelærer.

Skjoldborgs egen indignation over ringe kår og uretfærdighed var tidligt vakt, og den forstærkedes igennem hans første manddomsår. Han sensitivitet og omhu for andre gjorde ham nødvendigvis til et engageret menneske. Det mærkede børnene i Kollerup og Koldmose skoler, hvor han som lærer i den Kold'ske og Grundtvig'ske ånd også gjorde dem bevidste, vågne og aktive. I den egn dannedes i 1896 den første jyske husmandsforening.⁹⁾

Skjoldborgs evne til at sanse tidens strømninger og omsætte det sansede i slagkraftige sange og umiddelbart tilgængelige fortællinger, der straks blev kendt og fik udbredelse blandt dem, hvis forbedrede livsvilkår han havde som sit livs hjertesag, fik umådelig betydning for husmandsbevægelserne og småkårsfolkenes selvforståelse. Hans sange, taler og bøger indgav dem mod og lærte dem, at de havde en retfærdig kamp at kæmpe. Og at de kunne føre kampen til sejr.

Hans stil er blid - til tider næsten naiv måske - men hans ærinde var bidsk. Han ønskede retfærdighed og

mulighed for selvagtelse, også for de hidtil oversete i landbosamfundet.

Hans virke har været samfundets små til stor gavn. Og hans bredt fortællende stil, der bæres af detaljer og gode iagttagelser fra hverdagens arbejds- og hjemmeliv, har givet os efterlevende et uvurderligt materiale til at få indsigt i og forståelse for understrømmene såvel som de store forandringer i landbosamfundet ved begyndelsen til den nye tid, der prægedes af åndelige vækkelser, andelsbevægelse og politisk bevidstgørelse.

Familien Johan Skjoldborg hygger sig ved den hjemlige arne.

Et besøg i Johan Skjoldborgs Barndomshjem i Øsløs vil forhåbentlig få mange til at læse eller genlæse hans værker. De rummer megen god viden, og det er glimrende underholdning. Der er altid en oplevelse at være sammen med en god fortæller.¹⁰⁾

Om Johan Skjoldborgs liv og virke kan læses i: Georg Brandes: Jysk Almueliv. 1902. (Samlede Skrifter XV).

Richardt Gandrup: Johan Skjoldborg. I: Tilskueren. 1931. Richardt Gandrup: Johan Skjoldborg som jeg husker ham. I: Historisk Årbog for Thisted Amt. 1961.

Jørgen Gleerup: Utopi og sanselighed. 1980.

Jens Rolighed: Hvad de gamle har fortalt om Johan Skjoldborg. I: Historisk Årbog for Thisted Amt. 1942.

August F. Schmidt: Johan Skjoldborg. Nogle oplysninger om hans forfatterskab. 1938.

August F. Schmidt: Nogle oplysninger om Johan Skjoldborgs slægt. I: Historisk Årbog for Thisted Amt. 1939.

August F. Schmidt: Skjoldborgiana. I: Historisk Årbog for Thisted Amt. 1941.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy, Mors og V. Hanherred 1982, side 71-79).

⁹⁾ Den stiftedes i 1896 i Klim - Vester Thorup med 16 medlemmer.

¹⁰⁾ En så farverig og udadvendt person som Johan Skjoldborg gav anledning til megen omtale og mange anekdoter. En del af disse er fastholdt i den biografiske litteratur.